В. Ковалик (Івано-Франківськ)

РЕПРЕСИВНІ ДІЇ ОРГАНІВ НКВС ПРОТИ УПА НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВЩИНИ В 1944 РОЦІ

Проблема діяльності УПА на теренах західних областей УРСР в останні роки перебуває в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. Однак у наукових працях ще недостатньо повно відображено роль органів НКВС у відновленні радянської влади та репресивні заходи в придушенні збройного опору УПА в окремих областях, у тому числі й Станіславській (з 1962 р. — Івано-Франківська) області. Актуальність дослідження зумовлена й тим, що в останні два роки Другої світової війни терени області стають головним місцем дислокації відділів УПА, діяльність яких підтримувала значна частина населення. Відповідно мета і завдання нашого дослідження полягають у висвітленні особливостей збройного опору, форм і методів боротьби органів НКВС з відділами УПА та відновлення радянської влади на Станіславщині в 1944 р.

З наближенням Червоної армії до кордонів Галичини, радянське керівництво докладало максимум зусиль, щоб різними способами скомпрометувати ОУН і УПА в очах місцевого населення, а також посіяти сумніви серед учасників збройного опору в доцільності подальшої боротьби. З цією метою в радянських часописах, а особливо в листівках, які різними способами розповсюджувалися на ще окупованих німцями територіях, викривалися «ворожа суть» і «злодіяння» учасників національно-визвольного руху. В одному з таких звернень — «До населення тимчасово окупованих районів України» від 12 січня 1944 р. за підписами голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи, голови РНК УРСР Л. Корнійця та першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, зокрема, говорилося, що ворогами українського народу є «не тільки німецькі розбійники», а й «зграя німецько-українських націоналістів», тобто «всілякі бандери, мельники, бульбівці», які «запродавшись Гітлеру, допомагають йому уярмлювати наш народ, нашу Україну». Відповідно, автори звернення закликали населення разом з червоними партизанами бити «німців і німецьких холуїв»[1].

12 лютого 1944 р. було опубліковано звернення Президії Верховної Ради УРСР та РНК УРСР «До учасників так званих «УПА» та «УНРА»*, в якому, як і в попередньому, «таврувалися ганьбою» дії «українсько-німецьких націоналістів», а «обдурених синів і дочок українського народу німецькими прихвоснями» закликали «схаменутися і вийти з лісів». Усім, хто складе зброю добровільно, гарантувалося «цілковите прощення» їх «провин перед Батьківщиною»[2].

Однак, якщо в донесеннях командирів радянських партизанських загонів з Волині й Рівенщини йшлося про те, що більшість населення «з радістю сприймає наближення Червоної Армії», то за Збручем ситуація була зовсім іншою. Наприклад, як відзначав у телеграмі з Тернопільщини заступник начальника Українського штабу партизанського руху Старінов, «четверту війну воюю, але ніколи ще не зустрічав такого ворожого середовища, як у звільнених районах Тернопільської області»[3].

---

* Назву «Українська Народна Революційна Армія» вживав у своїх листівках у 1943 р. лише Тарас Боровець — «Тарас Бульба» — командувач Поліської Січі, який діяв самостійно і не бажав об'єднуватися з УПА.

На початку березня 1944 р., напередодні вступу Червоної армії в Галичину Головний штаб УПА, провів реорганізацію своїх військових сил. Зокрема, УПА-Захід складалася з п'яти територіальних військових округ (ВО). До ВО № 1 ввійшло м. Львів з базою в Янівських лісах, до ВО № 2 «Буг» — Львівська область, до ВО № 3 «Лисеня» — Тернопільська область, до ВО № 4 «Говерла» — Станіславська область (командир — підполковник Іван Бутковський-«Гуцул», начальник штабу — «Колчак») і до ВО № 5 «Маківка» — Дрогобицька область.

Наближення Червоної армії до теренів Станіславщини викликало занепокоєння і серед місцевого населення, яке вже мало можливість побачити наслідки радянської влади впродовж 1939–1941 рр. Особливо вразив місцеве населення той факт, що в перші дні липня 1941 р. у приміщенні Станіславської тюрми, а також у так званих «ямах» на околицях обласного та районних центрів, було виявлено останки сотень безвинно замордованих органами НКВС-НКДБ «ворогів народу». Тому в лютому-березні 1944 р. у містах і селах області відбулися масові віча, учасники яких протестували проти повернення радянської влади. Так, на вічу в Станіславі, що відбулося 17 лютого, була прийнята резолюція, в якій зазначалося:

«1) У великому воєнному змаганні між європейським ладом і хаосом хитрої і кровожадної Азії стоїмо на боці Європи, як найдальше на Схід висунутий її бастіон;

2) Бажаємо жити у рідні вільних європейських народів під кермом — Великонімеччини;

3) Протестуємо проти більшовицького зазіхання на українські землі, що їх підкорила собі Московщина найбільш брутальним насиллям і хитрим підступом;

4) Пам'ятаємо мільйони замордованих і заголоджених більшовицькою Москвою українців і помсту за їх мученицьку смерть вважаємо своїм національним обов'язком;

5) Протестуємо перед цілим культурним світом проти нікчемної більшовицької пропаганди, начебто галицькі українці в 1939 р. добровільно і одноголосно приєдналися до Радянського Союзу. Вибори, проведені під терором більшовицької адміністрації включно з НКВД та підтримані галицьким жидівством, були зразком найбільшого обману і шахрайства;

6) Хитрий крок більшовицької Москви, а саме зміна конституції СРСР і нібито збільшення прав т. зв. союзних республік, вважаємо черговим обманом червоної Москви з метою ослабити опір народів Європи і заманити їх у круг своєї шаленої ідеї, що має на меті зрештою довести їх до повного поневолення і знищення»[4].

Аналогічні резолюції були прийняті на вічах у Коломиї, Галичі, Калуші, Надвірній та інших містах і селах Станіславщини.

Безперечно, що ні віча, ні протести не могли зупинити наступ Червоної армії, частини якої (8-й механізований корпус 1-ї гвардійської танкової армії, 1-го Українського фронту) 24 березня вийшли до Дністра, а 25 березня раптовим ударом звільнили перший районний центр Станіславщини — місто Городенку. Через три дні була звільнена Коломия, а 30 березня війська 1-го Українського фронту оволоділи районними центрами — Тлумачем, Тисменицею, Надвірною, Обертином, Делятином, Заболотовим і Снятином[5].

Увечері 30 березня кілька танків Чортківської гвардійської танкової бригади при підтримці 200 піхотинців увірвалися і до Станіслава. Та німці зуміли організувати оборону, і в результаті контрнаступу до ранку наступного дня червоноармійські відділи змушені були залишити Станіслав, а також Тисменицю і Тлумач. Контрнаступ гітлерівців тривав до кінця квітня, однак

повністю витіснити відділи Червоної армії за Дністер так і не змогли. До середини липня на фронті встановилося відносне затишшя. В результаті березневого наступу від гітлерівців було повністю звільнено п'ять районів області — Гвіздецький, Городенківський, Заболотівський, Коломийський, Снятинський та шість частково — Косівський, Коршівський, Кутський, Обертинський, Чернелицький, Яблунівський.

У звільнених районах розпочався процес відновлення радянської влади, відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Зокрема, ЦК КП(б)У створив оперативну групу по Станіславській області, яка займалася добором кадрів для роботи на керівних посадах у звільнених районах області. Було відновлено Станіславський обком партії, облвиконком, обком комсомолу, а також і силові структури. Тимчасово обласним центром стає Снятин.

Для забезпечення відновлення й функціонування органів радянської влади, а також посилення апарату УНКВС та боротьби з відділами УПА в Станіславську область була передислокована бригада внутрішніх військ НКВС (ВВ НКВС) чисельністю 1328 бійців[6]. Зокрема, уже з 3 травня підрозділи ВВ НКВС спільно з працівниками райвійськкомісаріатів (РВК) розпочали роботу по мобілізації до Червоної армії чоловіків 1894–1926 рр. народження. Мобілізація проходила в складних умовах, оскільки, за словами обласного прокурора Алмазова, звільнені райони були «насичені контрреволюційними ОУНівськими елементами.., з яких формуються банди... для боротьби з Радянською владою і Червоною армією»[7].

Слід зазначити, що мобілізація мала не стільки військовий, як політичний характер, оскільки була одним із методів обмеження поповнення рядів УПА. За словами начальника облвійськкомісаріату полковника Сигульєва, перші дні мобілізації в Городенківському районі показали, що ОУН та УПА проводили масову агітацію на зрив мобілізаційної кампанії. Внаслідок такої агітації «збір військовозобов'язаних на призивному пункті Городенківського РВК 3 травня ц. р. був зірваний. З 287 призовників прибуло 18 чоловік»[8]. Співробітникам Городенківського РВК довелося вдаватися як усних, так і до силових методів «переконання». Зокрема, при допомозі відділу ВВ НКВС того ж дня на призовний пункт під конвоєм було приведено з ближніх сіл 47 призовників, а ще 160 прийшли після того, як райвійськкомісар залучив до роз'яснювальної роботи священиків із парафій. Всього до кінця дня було «мобілізовано» 225 призовників[9].

Аналогічно проходила мобілізація і в інших звільнених районах. Як відзначав у листі до секретаря обкому партії М. Слоня начальник облвійськкомісаріату, «у найближчі дні розпочнеться робота у прикарпатських гірських районах Косівському, Кутському, Жаб'євському та інших, де найбільша концентрація «УПА», куди необхідно посилати охорону не менше як 100 чол. на район»[10]. Так, під час мобілізації 7–9 травня у Гвіздецькому районі із 537 призовників до райвійськкомісаріату з'явилося лише 404, у Заболотівському із 678 — 597, у Снятинському із 516 — 154, а в Обертинському районі не з'явився жодний із призовників[11]. За даними звітів, за період з 9 по 22 травня, незважаючи на застосування різних методів, у Городенківському, Гвіздецькому, Заболотівському, Коломийському і Снятинському районах із 35576 призовників так і не з'явилися на призовні пункти 2058 осіб.[12]. Саме з них, за словами обласного військового комісара, і формувалися повстанські «банди», які вступали в сутички з військовими частинами[13].

13–14 липня 1944 р. розпочався наступ військ 1-го Українського фронту під командуванням маршала І. Конєва на Рава-Руському та Львівському

напрямках. А 21 липня перейшли в наступ на теренах Станіславської області і війська 1-ї гвардійської армії під командуванням генерал-полковника А. Гречка та 18-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта Є. Журавльова.

Відділам УПА, що дислокувались у гірських та лісових масивах області, вдалося без втрат перейти лінію фронту й розпочати терор і диверсійні акції проти радянсько-партійного активу, працівників НКВС, НКДБ, РВК, військових офіцерів та «симпатиків» радянської влади. Крім того, мали місце напади на військові гарнізони ВВ НКВС та винищувальних батальйонів. Про це свідчать дані зі звіту обласного прокурора. Так, у ніч з 30 на 31 липня 1944 р. між селами Горохолино й Глибоке Богородчанського району відбулася «сутичка банди УПА» з військами НКВС 1-ї і 2-ї застави 92-го Червонопрапорного полку Прикордонних військ НКВС, під час якої «було вбито одного бандита, одного поранено і взято в полон 20 чоловік», а також «арештовано 26 чоловік активних членів ОУН...».

30 липня біля села Корчунок (*Рогатинський район. — Авт.*) «були обстріляні представники райради і райвісккомісаріату, які виїжджали для відновлення органів радянської влади». А 1 серпня неподалік того ж села повстанці напали на військову машину, «захопивши лейтенанта, сержанта і трьох бійців, зброю і автомашину».

8 серпня в районі села Підгороддя Рогатинського району «бандити напали на групу працівників Рогатинського РВК — капітана Акулова й інструктора РК КП(б)У Юрченко та 3-х бійців автоматників 1-й гвардійської армії, які були відкомандировані для вручення повісток призовникам. Банда всіх схопила і повела до лісу. Пошуки результатів не дали».

В останні дні липня «банда ОУН в селі Яблунів (*Більшівцівський район. — Авт.*) в кількості 34 чол. вбила 22-х радянських громадян і знищила їхнє майно...».

У ніч з 10 на 11 серпня із села Черніїв (*Лисецький район. — Авт.*) «до лісу втекло 90 призовників. Усі вони були озброєні автоматами та гвинтівками».

16 серпня було здійснено напад під Солотвином «на колону із 150 призовників, яку супроводжувало 6 конвоїрів. Призовники розбіглись, а 60 вступили в ряди повстанців».

18 серпня до Болехівського РВК мали прибути призовники з трьох сіл: Гузієва, Човганівки і Підбережжя. Однак у призначений час прибули тільки призовники з Підбережжя, а з інших двох усі «втекли до лісу разом з головами сільрад і секретарями»[14].

У зв'язку зі зміною оперативної обстановки на теренах області, виконуючий обов'язки командувача УПА-Захід О. Луцький-«Богун» видав 27–28 серпня 1944 р. два накази, в яких вимагав від обласних та районних проводів ОУН якнайскоріше «приготуватися до зміни окупанта» і до 15 вересня підготувати «собі у лісах резервові табори і сховища... під совітську дійсність»[15].

До кінця вересня 1944 р. територія Станіславської області була повністю звільнена від гітлерівських окупантів. В історії області розпочалася нова сторінка, пов'язана з відновленням радянської влади та масовим збройним опором підпілля ОУН та УПА. З метою координації дій Провід ОУН створив 15 липня 1944 р. Українську Головну Визвольну Раду (УГВР) — «верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за УСС» (Українську самостійну соборну державу), до якої ввійшли представники від 20-ти українських політичних партій. Першим президентом УГВР було обрано К. Осьмака, а прем'єр-міністром, — підполковника Романа Шухевича, командувача УПА. У прийнятому «Маніфесті до українського народу», зокрема, відзначалося, що УГВР буде боротися за те, щоб український народ «був єдиним володарем на своїй землі»[16].

Про серйозність боротьби із самостійницьким рухом свідчать численні радянсько-партійні постанови, звернення, а також накази НКВС і НКДБ. Зокрема, з метою психологічного залякування населення та безпосередніх учасників збройного опору, за рішенням Військової колегії Верховного Суду СРСР в районах області було прилюдно страчено протягом вересня-грудня 1944 р. та на початку 1945 р. через повішення 28 повстанців і членів ОУН[17]. Одного з перших було повішено 3 вересня 1944 р. на ринковій площі в Станіславі члена ОУН Миколу Петранюка[18].

9 жовтня 1944 р. з'явився спільний наказ НКВС-НКДБ СРСР «Про заходи по посиленню боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР», в якому наказувалося силовим структурам та радянсько-партійним органам на місцях використовувати різні форми й методи боротьби з повстанцями та оунівцями. Крім того, в область була передислокована 19 бригада ВВ НКВС та створено спеціальні диверсійні загони з досвідчених чекістів і колишніх партизанів-ковпаківців для боротьби з відділами УПА. Під виглядом повстанців спецзагони здійснювали провокаційні заходи проти мирного населення, в тому числі й поляків. На основі цього наказу була розроблена й широкомасштабна військово-чекістська операція зі знищення збройного підпілля, що розпочалася 1 листопада 1944 р., і ввійшла в історію як перший «хрущовський нажим»[19].

Оскільки УПА-Захід військово-чекістська операція не досягла успіху, то на пленумі ЦК КП(б)У, що відбувся 23–24 листопада, було заслухано звіти секретарів обкомів західних областей. На основі критичних висновків ЦК прийняв постанову про остаточну ліквідацію «банд оунівських націоналістів» у західних областях України до 15 березня 1945 р.[20]. Стосовно Станіславської області, де дислокувалися основні військові сили УПА, 11 грудня 1944 р. НКВС УРСР видав додатковий наказ «Про подальші заходи у боротьбі з бандитизмом ОУН і УПА на території Станіславської області», який конкретизував заходи, зазначені в постанові ЦК КП(б)У.

Про масовість повстанського руху на теренах Станіславщини свідчать і дані про кількість вбитих і полонених повстанців та членів ОУН за вересень-грудень 1944 р. Зокрема, під час військово-чекістських операцій та облав загинуло 5435 осіб, потрапило в полон 2975, виявлено 2143 нелегалів, які переховувалися від призову до Червоної армії, а 1243 призовника-нелегала з'явилися на призовні пункти «добровільно». За цей же період втрати радянської сторони становили 2871 особа убитими, 331 — пораненими і 163 особи полонено[21].

Однак, не зважаючи на відчутні втрати, за словами обласного прокурора, наприкінці 1944 р. на теренах області продовжувало активно діяти 42 «бандформування» в складі 4250 чол., 127 «бандитів-одиночок», а 3983 перебували «на обліку» й підозрювались у «співпраці» зі збройним підпіллям ОУН і УПА. Крім того, 3983 чол. було взято на облік як активних «бандпосібників»[22].

Таким чином, відновлення радянської влади на звільнених у 1944 р. від гітлерівських окупантів теренах Станіславської області відбувалося силовими методами, оскільки цьому процесу протистояло збройне підпілля ОУН і УПА. Основну роль у його ліквідації в травні-грудні 1944 р. відіграли органи НКВС, використовуючи різні форми й методи репресивного характеру. Протягом зазначеного періоду їм вдалося ізолювали від активної участі у самостійницькому русі понад 12 тис. осіб, більша частина яких була фізично знищена. Апробовані у цей період органами НКВС репресивні форми й методи знайшли своє подальше застосування і в наступні роки боротьби із самостійницьким рухом на теренах області.

[1] *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. — К., 1998. — С. 116, 117.

[2] Там само. — С. 24–30.

[3] Там само. — С. 32.

[4] Станиславівське слово — Станиславів, 1944. — 5 березня.

[5] Радянське Прикарпаття. Док. і мат. — Ужгород, 1964 — С. 114, 115.

[6] *Білас І.* Репресивний апарат тоталітарного суспільства у боротьбі з національно-визвольним рухом в часи Другої світової війни // Матеріали наукової конференції «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)». — Стрий, 1993. — С. 13.

[7] Державний архів Івано-Франківської області (*далі* — ДАІФО). — Ф. Р-584, оп. 1, спр. 2, арк. 11.

[8] Там само. — Ф. Р-753, оп. 1, спр. 2, арк. 24.

[9] Там само. — Арк. 25.

[10] Там само.– Арк. 31.

[11] Там само. — Арк. 39–51.

[12] Там само. — Арк. 53–249.

[13] Там само. — Ф. Р-759, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

[14] Там само. — Ф. Р-584, оп. 1, спр. 2, арк. 10–15.

[15] *Городько Б.* З ким і проти кого воювала УПА // Прикарпатська правда — Івано-Франківськ, 1990. — 30 червня.

[16] Українська Головна Визвольна Рада // Визвольний шлях — Лондон, 1951. — Ч. 6. — С. 4.

[17] ДАІФОФ. — Ф. Р-584, оп. 2, спр. 6, арк. 5.

[18] Там само. — Ф. Р-784, оп. 1, спр. 9, арк. 12.

[19] Там само. — Ф. П-1, оп. 1, спр. 170, арк. 52.

[20] *Андрухів І. О., Француз А. Й.* Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. — Рівне — Івано-Франківськ, 2001. — С. 134.

[21] ДАІФО. — Ф. Р-753, оп.1, спр. 2, арк. 33.

[22] Там само. — Спр. 63, арк. 33, 34.